

Nina Ledinek

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Terminologija v enojezičnem razlagalnem slovarju srednjega obsega

Vprašanje, kaj je terminologija v konkretnem enojezičnem razlagalnem slovarju srednjega obsega, je eno temeljnih vprašanj slovarskega koncepta. (Izhodiščni) termini, ki jih v tak slovar vključujemo, so del splošne leksike, zato se podrejajo načelom leksikografske in ne terminografske obravnave, kljub temu da v nestrokovnih besedilih večinoma ohranjajo nekakšno povezavo s pojmovnim sistemom strokovnega področja. Dileme pri leksikografski obravnavi tega posebnega segmenta splošne leksike se pojavljajo v zvezi z kvalificiranjem (izhodiščno) terminoloških izrazov s terminološkimi kvalifikatorji, vsebinsko ustreznostjo njihovih razlag v splošnem slovarju, njihovim umeščanjem na mikrostrukturni ravni in drugimi področji.

Terminology and the Standard Size Explanatory Monolingual Dictionary

What is the terminology in the standard size explanatory monolingual dictionary is one of the fundamental issues of the dictionary concept. (Former) terms which are included in such a dictionary are part of the general lexis, and are therefore dealt with according to the principles of lexicography even though in non-technical texts these terms are usually used in a way that there is still a connection with the (technical) concept. Dilemmas in lexicographical treatment of this particular segment of the general lexis arise with regard to systematic application of a comprehensive set of domain labels, the attention is needed with semantic descriptions of these lexemes in general dictionaries, with their placing on the microstructural level and with other areas.

Ključne besede: terminologija, leksikografija, determinologizacija, terminološki kvalifikator, razlaga

Keywords: terminology, lexicography, determinologisation, domain label, definition

1 Uvod

Mnogi strokovnjaki ugotavljajo (prim. de Bessé 1997: 72; Meyer in Mackintosh 2000: 126; Perdih 2009: 73), da se zaradi razvoja sodobne družbe, v kateri je specializirano znanje vedno

bolj pomembno, popularizacije znanosti ter drugih zunajjezikovnih dejavnikov relativni delež (izhodiščno) terminoloških izrazov, ki jih je smiselno zajeti in opisati v sodobnih enojezičnih razlagalnih slovarjih srednjega obsega, povečuje. Podobno velja tudi za drugo specializirano leksiko, za poznavanje katere je potrebno specializirano védenje. Načeloma velja, da so pomenske in slovnične lastnosti (izhodiščnega) termina v splošnem razlagalnem slovarju opisane, če se leksem dovolj pogosto pojavlja v besedilih, ki imajo relativno širok krog naslovnikov, zato v slovar običajno vključujemo determinologizirane termine, od koncepta konkretnega slovarja, zlasti v odvisnosti od predpostavljenega tipičnega uporabnika slovarja, pa je odvisno, ali so v slovar načrtno in sistematično vključeni tudi termini, ki poimenujejo osnovne pojme temeljnih strokovnih področij (prim. Atkins in Rundell 2008: 184; Perdih 2009: 70; Krek et al. 2013: 21). Ob leksikografski obravnavi omenjene leksike pa prihaja do vrste dilem.

2 Determinologizacija

Vprašanja, kaj je terminologija v konkretnem enojezičnem razlagalnem slovarju srednjega obsega, kolikšen bo v slovarju njen predpostavljeni delež, katera strokovna področja bodo (v večji meri in sistematično) vključena in kakšen bo način terminološkega kvalificiranja (izhodiščno) terminološke leksike, so temeljna vprašanja slovarskega koncepta. (Izhodiščni) termini, ki jih vključujemo v splošne razlagalne slovarje, so del splošne leksike, zato se podrejajo načelom leksikografske in ne terminografske obravnave (zanje je torej ključen prikaz njihovega pomena (oziroma njihovih tipičnih slovnično-pomenskih lastnosti) ter njihove rabe v tipičnem besedilnem okolju), kljub vsemu pa (lahko) ohranjajo, in sicer v različni meri, nekakšno povezavo s pojmovnim sistemom strokovnega področja, pri čemer seveda ne gre za neposredno klasifikacijo z vidika pojmovnega sistema strokovnega področja. Jedrna težava, s katero se leksikografi pri oblikovanju enojezičnih razlagalnih slovarjev srednjega obsega spopadajo zaradi predstavljene »hibridne« narave (izhodiščnih) terminov, torej je, kako termin, ki ima v okviru pojmovnega sistema strokovnega področja relativno natančno določeno mesto (kot se vzpostavlja v odnosu do drugih pojmov pojmovnega sistema) ustrezno umestiti v splošni razlagalni slovar, ki k obravnavi leksike pristopa s semaziološkega vidika.

Eden ključnih jezikovnih procesov, ki jih je pri razmišljanju o načinu obravnave (izhodiščno) terminoloških izrazov v enojezičnem razlagalnem slovarju srednjega obsega treba upoštevati, je torej determinologizacija. V najširšem smislu bi ga lahko opredelili kot proces, v katerem

termin iz znanstvene leksike oziroma iz znanstvenih besedil prehaja v splošno leksiko, in sicer prek besedil, ki so namenjena širšemu krogu naslovnikov (Žagar 2005: 35; Meyer in Mackintosh 2000: 112, 113; Holubová 2001: 157). Ob tem po navadi pride do spremembe katere od komunikacijskih prvin v rabi besedil (spremeni se npr. status tipičnega avtorja ali naslovnika besedila, besedilni tip, v katerem se izraz tipično pojavlja, ipd.), to pa nakazuje, da izraz v novih okoliščinah rabe izgublja sistemsko povezavo s pojmovnim sistemom strokovnega področja. V procesu determinologizacije postaja termin kot poimenovanje za v okviru pojmovnega sistema strokovnega področja zelo natančno definiran pojem pomensko postopno bolj ohlapen, tj. z vidika stroke se začinja uporabljati manj natančno, njegov pomen pa se lahko tudi povsem spremeni.

Determinologizacija je stopenjski proces. Raziskovalci običajno govorijo o dveh podtipih determinologizacije: o delni in popolni determinologizaciji (Meyer in Mackintosh 2000: 113–121; Holubová 2001: 157, 159; Žagar 2005: 40).¹ Pri delni determinologizaciji se pomenske lastnosti prvotno zelo natančno definiranega pojma rahljajo, pri čemer pa (izhodiščni) termin še vzdržuje povezavo s pojmom določenega strokovnega področja, saj ohranja večino njegovih glavnih pomenskih lastnosti. Ko delno determinologizirani termin uporabljajo laiki, je torej njihova konceptualizacija pojavnosti, ki jo leksem označuje, podobna, a manj natančna od tiste, ki jo za strokovnjaka vzpostavlja termin. Bistvena razlika je torej v poglobljenosti konceptualizacije, zlasti ker pri nestrokovnjaku ni jasne uzaveščenosti, da se pojem, ki ga termin poimenuje, vključuje v skupino vseh ostalih pojmov pojmovnega sistema strokovnega področja, ter védenja, kakšno je razmerje konkretnega pojma do vseh drugih pojmov pojmovnega sistema (Meyer in Mackintosh 2000: 114, 115).

Pri popolni determinologizaciji prihaja do še večje oslabitve pomena termina, pri čemer se (izhodiščni) termin rabi najprej v neterminološkem kontekstu, nato pa pride prek pomenskih odtenkov navadno do nastanka povsem novega pomena. Da (izhodiščni) termin povsem izgubi povezavo s pojmovnim sistemom strokovnega področja, je nujna rutinizacija rabe leksema v določenem pomenskem odtenku, kar omogoča stabilizacijo novega pomena in njegovo leksikalizacijo. O popolnoma determinologiziranem terminu lahko govorimo le, če ta izgubi toliko izhodiščnih pomenskih lastnosti, da z njim ne poimenujemo več istega koncepta kot s terminom (Meyer in Mackintosh 2000: 115–121).

¹ Poseben podtip determinologizacije je še t. i. individualna determinologizacija, pri kateri prav tako pride do pomenskega odmika od izhodiščnega pomena, ne pa tudi do nastanka novega leksema, saj gre pri tem jezikovnem pojavu pravzaprav za enkratno in kreativno rabo jezika v smislu besedilne metafore (Žagar 2005: 40).

Prepoznana stopnja determinologizacije terminov v besedilnih zgledih, na podlagi katerih leksikografi opredelijo (slovnično-)pomenske lastnosti (izhodiščnih) terminov in opišejo njihovo rabo v enojezičnih razlagalnih slovarjih srednjega obsega, oz. njeno določanje je (lahko) vsaj deloma povezano tudi z dilemami leksikografov v zvezi s »pravilnostjo« razlag pri (izhodiščno) terminološki leksiki glede na definicije, vzpostavljene v okviru terminološkega sistema oz. terminoloških slovarjev, in s terminološkim kvalificiranjem (izhodiščno) terminološke leksike – seveda če je takšna obravnava skladna s konceptom konkretnega slovarja. Zlasti pri terminološko okvalificirani leksiki (vendar tudi pri terminološko neokvalificirani delno determinologizirani leksiki, ki je sicer pogosto rabljena, a pomensko tako kompleksna, da je pri njenem razlaganju dobrodošla pomoč strokovnjaka) težnja po kratki, razumljivi in od pojmovnega sistema (razmeroma) neodvisni razlagi, primerni za najširši krog uporabnikov, namreč lahko privede do zavajajočih oz. celo do strokovno napačnih opredelitev.

Z vidika stopnje determinologizacije terminov se za razlaganje v enojezičnih razlagalnih slovarjih srednjega obsega kot zelo problematična izkaže skupina delno determinologiziranih terminov. Zdi se namreč, da je pri razlaganju tovrstnih izrazov poleg stopnje determinologizacije treba upoštevati še pogostost njihove rabe v različnih besedilih in njihovo splošno poznavanje, pri čemer se zdi smiselno manj znane in redkeje rabljene izraze opremiti s terminološkim kvalifikatorjem ter jih razlagati s strokovnega vidika (seveda mora biti razlaga splošno razumljiva in ne sme vključevati ozkostrokovnih besed), pri splošno znanih in pogosteje rabljenih besedah pa se leksikografu navadno zastavlja vprašanje, v kolikšni meri pri njihovem razlaganju (še) upoštevati strokovni vidik oziroma ali upoštevati predvsem nestrokovnega. Pri razlaganju popolnoma determinologiziranih terminov se upošteva zgolj nestrokovni vidik, saj se je pri takem (izhodiščnem) terminu povezava s pojmovnim sistemom strokovnega področja v celoti izgubila, zato je običajno in ustrezno, če ima tak (izhodiščni) termin z vidika strokovnega področja napačno razlago.

Sistematično in konsistentno razločevanje med omenjenimi tremi skupinami determinologiziranih izrazov, če slovarski koncept seveda predvideva, da determinologizirane termine obravnavamo v okviru omenjenih treh skupin, je izrazito zahtevno že zaradi tega, ker je sam proces determinologizacije stopenjski pojav, to se med drugim kaže v dejstvu, da je pri ljudeh konceptualizacija delno determinologiziranih izrazov, ki jih sicer uporabljajo zelo pogosto, lahko do te mere nepoglobljena, da z vidika stroke meji na napačno. Od koncepta konkretnega slovarja je odvisno, v kolikšni meri bo pri omenjenih izrazih leksikograf zavezan

k vzpostavljanju strokovno »pravilne« razlage (navadno ob pomoči strokovnjaka). Omeniti velja še, da je v slovenski slovaropisni tradiciji vprašanje razločevanja omenjenih treh skupin determinologiziranih terminov (neposredno) povezano z njihovim terminološkim kvalificiranjem.

Pri obravnavi (izhodiščno) terminološke leksike v enojezičnem razlagalnem slovarju srednjega obsega se leksikografi (lahko) srečujejo še z eno specifično dilemo, in sicer je v okviru slovarskega koncepta morda smiselno izoblikovati jasna merila, kako ravnati v primerih, ko v splošnem jeziku obstajajo sinonimni izrazi za pojem določenega strokovnega področja (oz. za pojavnost, ki pojmu strokovnega področja ustreza, le da gre konceptualizacijo pojma, kot naj bi bila izoblikovana pri tipičnem laičnem uporabniku slovarja). Postavlja se zlasti vprašanje, ali oz. v katerih primerih je uporabnike tudi v okviru splošnega razlagalnega slovarja smiselno usmerjati k rabi strokovno ustrežnejšega izraza, torej jim v specifičnih primerih posredno prenesti informacijo o tem, da je bil za poimenovanje pojma določenega strokovnega področja s terminološkim dogovorom kot prednostni izbran določen termin.

3 Terminološko kvalificiranje (izhodiščno) terminološke leksike

Dileme v zvezi s »hibridno« naravo (izhodiščno) terminoloških izrazov v enojezičnih razlagalnih slovarjih srednjega obsega se (lahko) kažejo tudi v povezavi s terminološkim kvalificiranjem omenjene leksike, pri čemer načeloma velja, da je način kvalificiranja (z vidika nabora možnih kvalifikatorjev, mikrostrukturnih elementov, ki prinašajo informacijo o povezavi s strokovnim področjem, načelnih odločitev in meril glede obsega kvalificiranja (izhodiščno) terminološke leksike ...) definiran v okviru koncepta konkretnega slovarja, kvalificiranje v slovarju pa ni (nujno) enako kvalificiranju v slovarski bazi, ki je podatkovno izhodišče za konkreten slovar.

V slovenski slovaropisni tradiciji je (najbolj) uveljavljeno terminološko kvalificiranje, ki delno determinologizirano leksiko kvalificira z vidika ocene, ali (oz. v kolikšni meri) je (izhodiščno) terminološka leksika predpostavljenu uporabniku slovarja znana in ali je splošno rabljena do te mere, da uporabnik ob njej terminološkega kvalifikatorja za lažje umeščanje na strokovno področje in za njeno razumevanje ne potrebuje.² Ocena je

² Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika (Krek et al. 2013) predvideva za lekseme oziroma njihove (pod)pomene, katerih raba je omejena na tipično strokovno področje, pripis t. i. področne oznake, vendar

vzpostavljena na podlagi analize podatkov o tem, kako pogosto, v katerih tipih besedil in v katerih pomenih se (izhodiščni) termin rabi, in njihove interpretacije.

Zdi se, da je opisano izhodiščno načelo terminološkega kvalificiranja ustrezno, vendar pa prinaša nekaj dilem. Ker je z vidika leksikografske prakse ugotavljanje stopnje poznavanja določenega leksema pri uporabnikih (pri čemer gre seveda tako za oceno, ali uporabnik pozna sam izraz, kot za oceno, ali (oziroma v kolikšni meri, in sicer z vidika poglobljenosti) je konceptualizacija (izhodiščnega) termina pri povprečnem uporabniku podobna strokovnjakovi) in njegove uveljavljenosti v splošni rabi (predvsem) na osnovi analize besedilnih zgledov zahtevno, je namreč izjemno težko vzpostaviti konsistenten način terminološkega kvalificiranja, ki bi dosledno razločeval med (izhodiščno) terminološko leksiko, ki ohranja pomensko povezavo s strokovnim področjem in je uporabniku manj znana, posledično pa tudi okvalificirana ter v okviru konkretnega slovarja opredeljena kot »eksplicitno terminološka«, in razmeroma znano in splošno rabljeno delno determinologizirano leksiko, ki ni okvalificirana, saj naj terminološki kvalifikator k vzpostavljanju povezave s strokovnim področjem in k njenemu razumevanju ne bi odločilno pripomogel. Opozoriti velja, da je tudi terminološko neokvalificirana delno determinologizirana leksika v pomenskosti pogosto tako kompleksna, da je pri njenem razlaganju, če slovarski koncept pri tovrstnih izrazih vzpostavljanje povezave s strokovnim področjem predvideva, nujna pomoč strokovnjaka.

4 Zaključek

Dilem v zvezi z leksikografsko obravnavo (izhodiščno) terminoloških izrazov v enojezičnih razlagalnih slovarjih srednjega obsega je seveda še veliko. Da so (delno) determinologizirani termini navadno dojeti kot poseben segment splošne leksike, med drugim kažejo tudi razmeroma raznoliki načini njihove slovarske obravnave na mikrostrukturni ravni, pri čemer

pa v njem ni pojasnjeno, kakšna so splošna načela in natančnejša merila pripisovanja tovrstnih oznak. Glede na načelno predpostavko avtorjev predloga, da pri sodobnih slovarskih priročnikih, ki skušajo podatke prikazati na intuitivno razumljiv način, učenje uporabe slovarja s strani uporabnika ni potrebno, se ob tem postavlja vprašanje, ali bo povprečen uporabnik zares razločeval med t. i. kontekstualno oznako in področno oznako zgolj na podlagi majhne razlike v dikciji (npr. v *športu* : *šport*) in mestu oznake v slovarski mikrostrukturi, zlasti če sicer védenja o tem, kakšne informacije navadno prinašajo sodobni slovarski priročniki, nima. Pripisovanje področnih oznak v smislu nekakšnih indikatorjev, ki opozarjajo, da leksem (v določenem (pod)pomenu) sodi na določeno tematsko oz. strokovno področje, je sicer v okviru slovarske baze seveda zelo koristno, saj je tovrstno označevanje koristen pripomoček pri usklajevanju redakcije geselskih sestavkov in pri iskanju po leksiki z določenega tematskega področja, uporabno pa je lahko tudi pri razvoju jezikovnih tehnologij (npr. pri avtomatskem razdvoumljanju pomenov).

do razlik lahko prihaja tudi z vidika opozicije eno- : večbesednost, morda najbolj očitno pa na njihov poseben status opozarja dejstvo, da so v številnih enojezičnih razlagalnih slovarjih srednjega obsega obravnavani v okviru posebnega mikrostrukturnega elementa, terminološkega gnezda. Vsaka od različnih rešitev, ki jo slovarji izkazujejo glede mikrostrukturnega umeščanja (izhodiščno) terminološke leksike v slovarsko strukturo, ima svoje prednosti in slabosti, vsekakor pa velja, da se mora obravnava večbesednih (izhodiščno) terminoloških izrazov smiselno podrežati obravnavi večbesedne leksike v slovarju sploh.

Kot vsi drugi segmenti leksikografskega dela torej tudi redakcija (izhodiščno) terminoloških izrazov pred leksikografa postavlja vrsto izzivov. Dejstvo je, da je zaradi (stopenjskega) prehajanja terminov iz znanstvene leksike v splošno leksiko (pri čemer gre za dva zelo različna segmenta leksike jezika, saj vzpostavljanje obeh leksikalnih fondov poteka po različnih poteh) in posledičnega (vsaj izhodiščnega) ohranjanja povezave s pojmovnim sistemom strokovnega področja narava (izhodiščno) terminološke leksike večinoma hibridna, zato je konsistentna leksikografska obravnava te leksike, zlasti z vidika iskanja mej med njenimi tipološko različnimi segmenti, zahtevna naloga. Od koncepta konkretnega enojezičnega razlagalnega slovarja srednjega obsega je sicer odvisno, v kolikšni meri je ohranjanje povezave s strokovnim področjem pri tej leksiki predvideno in kakšne so, posledično, predpostavljene slovarske rešitve pri njeni obravnavi, morajo pa se konsistentno umeščati v celoten slovarski koncept in soizgrajevati njegovo celostno logiko.

5 Literatura

ATKINS, Sue B. T., RUNDELL, Michael, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford, New York: Oxford University Press.

DE BESSÉ, Bruno, 1997: Terminological Definitions. Sue Elen Wright, Gerhard Budin (ur.): *Handbook of Terminology Management, Vol. 1*. Amsterdam: John Benjamins Publishing. 63–74.

GANTAR, Polona, KOSEM, Iztok, 2013: Beleženje in prikazovanje podatkov o jezikovni rabi: od leksikalne baze do spletnega slovarja. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. *Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 133–139.

HOLUBOVÁ, Václava, 2001: K pojtu determinologizace. *Termina 2000: Sborník príspevku z 2. konference 1996 a 3. konference 2000*. Praha: Galén. 157–160.

KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika. http://www.sssj.si/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf.

LEDINEK, Nina, 2009: Determinologizacija geografske terminologije. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

MEYER, Ingrid, MACKINTOSH, Kristen, 2000: When terms move into our everyday lives: An overview of determinologization. *Terminology* 6/1. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 111–138.

Perdih, Andrej (ur.), 2009: *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

POŠTOLKOVÁ, Běla, 1984: *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd.

ŽAGAR, Mojca, 2005: Determinologizacija (na primeru terminologije fizike). *Jezik in slovstvo* 50/2. 35–48.

ŽAGAR, Mojca, 2007: Determinologizacija v splošnih in terminoloških slovarjih. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika: Obdobja 24 – Metode in zvrsti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 599–609.